

MAHUR BESTE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation on “Mahur Beste.”

Yrd. Doç.Dr. Ülkü GÜRSOY*

ÖZET

Ahmet Hamdi Tanpınar Türkiye'nin en eski ve önde gelen romancılarından biri olarak kabul edilir. İlk romanı “Mahur Beste” de çevrede yaşanan olayların felsefi ve psikolojik kökenlerini sergilemeye çalışmaktadır. Romanın kahramanı Behçet Bey'in hayatı üçüncü kişi anlatımıyla sunulmaktadır. Behçet Bey'in hayatı yalnız onun değildir. Hayatı çevresindeki kişilerin hayatıyla bir bütün oluşturmaktadır. Bu bağlamda yazar bize Bergson felsefesi ve Freud psikolojisini tanıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Öznel zaman, bilinç altı, süreç, yaratıcı tekâmül.

ABSTRACT

Ahmet Hamdi Tanpınar one of the earliest and widely regarded as one of the distinguished Turkish novelist. He tried to display philosophic and physiological aspect of the life around him. The life of the Mr. Behçet who was the hero of the novel was told by third person. The life of Mr. Behçet was not only belong to him but also belong to other people contacted to him. In this context writer introduced Bergson philosophy and Freud psychology to readers.

Key Words

subjective time, subliminal, progress, creative evolution.

1901 yılında doğan Ahmet Hamdi Tanpınar altı yüz yıllık bir imparatorluğun tükeniş trajedisine şahit olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın kasvetli ve karamsar günlerinin onun duygu ve düşüncelerini etkilemesi gayet doğaldır. Kurtuluş Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı da onu etkileyen sosyal olgulardır.

Tanpınar, yaşadığı olayları değerlendirmeye başladığında meselenin gayet derinlerde olduğunun ve pek çok konunun da birbiriyle ilintili bulunduğunun farkındadır. Yaşadıklarını Bergson'un ve Freud'un görüşleriyle açıklar, zaman kavramının sosyal değişimi süreç hâline getirmesi meselesi üzerinde durur. Olayları yaratan kişilerin bilinç altında toplumsal ve bireysel birikimlerin yattığı görüşünü savunan Tanpınar, bu düşüncesini eserlerinde işlemeye çalışır.

Birey olarak hepimiz, ait olduğumuz sosyal çevrenin değişim ortamında sürekli olarak kendimizi yenileme ve öz değerlerimizi kaybetmeden değişime ayak uydurma çabası içindeyiz. Psikososyal alanda yapılan çalışmalar da, toplumla ilgili duygu ve düşüncelerimizin nasıl oluştuğunu, insanların birbirini nasıl etkilediğini incelemektedir. (2004:91)

Türk romanının öncülerinden olan Tanpınar'a göre:

“İdealin ufku evvelâ edebiyatta gü-lümser, biz çok defa meş'alenin geçtiği-miz yolu aydınlatmasını istiyoruz. Bu hâl Türk romanını bazı nümünelerinde zaman zaman bir nev'i sun'iliğe atmıştır. Her şeyden evvel şunu unuturuz: Bir romanda anlatılabilecek şeyin azamisi ferttir, muayyen bir cemiyetin muayyen

* G.Ü.Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

bir zümresinin muayyen bir tarihi onda yaşamış olan ferdi ve bu fert de bizzat romancının kendisidir” (1995b:50)

Mahur Beste romanında yazar karışımıza müşahit anlatım tarzıyla çıkar. Olayları nakleden kişi, olayların tamamen dışında gözlemci, anlatıcı konumundadır. Üçüncü tekil kişinin kullanıldığı romanda anlatıcı, yaşadığı toplumu sosyal, psikolojik ve felsefi açıdan yanıtma gayreti içerisinde:

Bu romanda, klasik romanda bulunan giriş, gelişme ve sonuç bölümlerini görmemekteyiz. Çeşitli olaylardan alınan kesitler romanda Freudcu ve Bergsoncu anlayışla yorumlanmaktadır. Romanın adı ile içinde gelişen olaylar arasında ilişki kurmak güçtür. Çünkü roman adını kendisini terk eden hanımı için bir akrabasının bestelediği şarkıdan almasına rağmen romandaki ana düşünce bu hikâyeye dayanmamaktadır. Dolayısıyla romanın içinde şarkının bestelenme hikâyesinin geçtiği zamanın dışındaki olayları “Mahur Beste” sembolüyle ilişkilendirmek pek de mümkün görünmemektedir. Romanda bir arayış havasının bulunması, Behçet Beyin etrafında bireysel olayların ele alınması ve klasik anlamda sonuca ulaşılmaması, okuyucu üzerinde romanın tamamlanmadığı izlenimi bırakmaktadır:

“Bir şair olan Tanpınar romanlarının hepsine bu özelliğini yansıtmıştır. Yarım kalan Mahur Beste onun romancılığının önemli bir cephesini verir. Eserin sonuna eklediği “Behçet Beyefendiye Mektup” Tanpınar’ın hem çalışma şekli hem de roman anlayışını ortaya koyar” (2001:311).

Mahur Beste, Tanpınar’ın toplumsal olaylardan ne kadar derinden etkilendiğini gösteren eserlerindedir. Öyle ki, onun Mahur Beste’deki toplumla ilgili yorumları, bilim adamı sosyolog Şerif

Mardin’in yıllar sonra yaptığı araştırmalarla örtüşmektedir.

Ulema sınıfının Osmanlı Devleti ve toplumu üzerindeki ağırlığını ve gücünü, romanda Ata Molla Beyin şu sözleri bütün açıklığıyla ortaya koyar:

“Ulema sınıfının bütün devlete hâkim olduğu, şehrin manzarasını tek bir sözle değiştirdiği, hükümdarları tahttan indirdiği, vezir başları aldığı zamanları düşündükçe yaşadığı hayat kendisine gülünç ve manasız geliyor, kafesteki vahşi hayvanın av kokusu alarak dolaştığı ormanı hatırlaması gibi, o da kendi pençelerini denemek imkânı verecek zamanı düşünüyor. Ta İkinci Süleyman devrinden beri üst üste birkaç şeyhülislâm yetiştirmiş bir ailenin çocuğuydu. Şimdi bu miras içinde tepiyor, hayatının her lezzetini ona zehir ediyordu. Kütüphanesinin geniş kanepesinde, mollalık devrinden alıştığı şekilde, yüzükoyun okuduğu tarihlerdeki ihtilallerin çoğu bir aile hatırası gibiydi. Dedeleri o kadar her şeyin içinde her şeyin üstünde idiler. Halbuki kendisi ...” (1995a:53-54).

Ata Molla’nın içindeki özlemler, geçmişte ulema sınıfının taşıdığı özlemleri dile getirmektedir:

“Meğer ne imiş o günler, ne güzel şeylermiş! Vezir şeyhülislâm, kazasker konaklarının ağır tokmaklı kapıları yavaşça geceye açılırlar, karanlıkta gizlenmeye çalışan bir gölgeyi kaparlar, basık tavanlı odalarda fısıltılar, sarı florinlerle dolu ağır torbalar elden ele geçer, yeniçeri odalarında çelebi yüzlü kâtipler, tecrübeli ocak ihtiyarları baş başa verip din ve devlet namına konuşurlar, köşe başlarında tehlikeli pazarlıklar olur, mazul şeyhülislâm yalılarının önüne gölgeden kayıklar gelir, “makam-ı fetvâ sizindir, ocaktan sizi ister” gibi teminat verilir, sonra birdenbire bütün bu karanlıkta hazırlanan şeyler, sabah oldu mu, mey-

dana çıkar; yay bıyıklı, geniş göğüslü, eğri palalı yeniçeriler, sipahiler meydana toplanır; büyük çarşının demir kapıları kapanır; tekbir ve tehlil sesleri, küfürler, lânetler birbirine karışır “biri din ü devlet elden gitti, veziri istemezüz, molla mazul olsun!” gibi çığlıklar bu kalabalığın üstünde zalim ve kindar bayraklar gibi açılır; kadınlar pencerelerden “devletin aslanları” diye âsilerin kalplerine kuvvet verir; korku şehrin üstünde büyük rüzgârlar gibi eser. Hacıbektaş kazanı meydana taşınır; başlar alınır; hal’ler yapılır; valide sultanlar oğullarıyla beraber; hiçbir sesi dışarıya taşırmayan basık saray odalarına hapsedilir; kanın, ölümün, hırsın, kinin ağır ve yapışkan bir madde haline getirdiği bir hava içinde yeni ikbal hil’atleri biçilir; cülûs ulûfeleri, bahşişleri dağıtılırdı. (1995a:54-55)

Şerif Mardin, Tanpınar’ın roman anlatımında sunduğu bu olguyu bilimsel olarak aşağıdaki ifadelerle tespit etmiştir:

“Osmanlı İmparatorluğu ikili işlevi sayesinde, Ulemâ, eskiden beri üstlendiği, halkın çıkarlarının temsilcisi rolünü daha da etkili bir biçime sürdürebiliyordu. Fakat diğer taraftan İlmîyye mensuplarının devlet memuriyetleri genel piramidinde yer almış olması bunun aksine bir etki yaratıyordu. Ulemâ’nın halkı unutup politikacılarla işbirliği etmesi için kapı açılmıştı.” (1992a:26)

Ulema sınıfı sadece yönetici kesim içerisinde ayrıcalıklı bir konumda değildir. Medenî haklar bakımından da birtakım imtiyazlı haklara sahiptir. Osmanlı toplumunda dışa kapalı bir görüntü veren tanınmış ulema aileleri bulunmaktadır. (1992a: 92)

“...bir isyanın ilk evresini sultan ve memurların kötülüklerinin konuşulduğu dedikodu faslı oluşturur. Aynı devrede,

söz konusu kampanya camilerde verilen vaazlarda sosyal çöküntünün genel durumu iğnelemeler yoluyla şiddetlendirilir.

.....kışkırtmanın yeniçeriler veya ulema tarafından yürürlüğe konulması gayet mümkündür. Çoğu kez, ilmiye talebeleri de onlara katılırdı” (1992b: 114-115).

Moda akımlardan etkilenmeyen ve sosyal olguları arka planlarını da inceleyerek yorumlayan sosyolog Şerif Mardin’in 1980’lerde yaptığı bu tespitler, Tanpınar’ın romandaki görüşleriyle örtüşmektedir. Bu da, şair, yazar, romancı, edebiyatçı Tanpınar’ın Osmanlı toplumu hakkındaki birikimini göstermesi bakımından önemlidir.

Aslında Tanpınar, toplumsal sorunların roman yoluyla ifadesinin ve bu sorunların çözümünün çağdaş psikoloji ve felsefenin yardımıyla yapılabileceği görüşündedir. Bundan dolayı eserlerinde psikoloji alanında Freud’un, felsefe alanında ise Bergson’un görüşlerinden yararlanmıştı.

“Freud ile Bergson’un beraberce paylaştıkları bir dünyanın çocuğuyuz. Onlar bize sırrı insan kafasında, insan hayatında aramayı öğrettiler. Onun için sadece bir lezzeti bulmam lâzım gelen bir yerde ben birtakım gizli gizli şeyler öğrenmeyi, şeklin büyüsunü bir izahla kırmayı tercih ettim” (1995a:170).

Romanın ana düşüncesi, insan ve toplum hayatıyla ilgili sosyal olguların (Romanda bu durum, “şeklin büyüsunü” olarak tanımlanır.) bilimsel yöntemlerle ifade edilmesi gerektiğidir.

Zaman kavramının insan ve toplum hayatıyla birlikte eşyayı anlamlı kıldığı görüşü romanın giriş bölümünde okuyucuya telkin edilmektedir.

“Onun için eskilik ayrı bir şeydi; o zamanın ta kendisiydi, insan elinden

geçmek ve insan hayatına girmekle eşya tabiatından ayrı bir sıcaklık kazanırdı, âdeta insânileşirdi” (1995a:25).

Zaman aslında insanlığın bir hafızasıdır:

“Şişkin mahfazası içinde bu altın saat, bu ailenin yüz, yüz yirmi yıllık ömrünü kaydetmişti” (1995a:33).

Romanın ilk bölümünde yaşadığımız çevreyi, benliğimizi ve algılarımızı kuşatan ortamın felsefi tasviri yapılmaktadır:

“Başlarının üzerinde bu küçük, boş vazolarla, küçük ve ölçülü adımlarla bu küçük mevcutların mahşer kalabalığı nereye akıyordu?” (1995a:34).

Hayat bir akış olgusudur ve insanlar bu akışa dahil olup sürüklenmektedir:

“Fakat ne kadar geniş ve kasvetli, ne kadar çabuk akıyordu; etrafında ne varsa hepsini, Behçet Bey de içinde olmak üzere hepsini beraberinde alıp götürüyordu” (1995a:35).

Bergson’a göre; “Etrafımızda akıp gidiyormuş gibi hareket eden eşyaların birbirini takip etmesi sadece bir yanılsamadır. Esasında akıcılık benliğimizdedir”(1968:21). “...hareket hâlinde olan realitenin ortasında çaba kullanarak yer almak, eşyanın basit ve anlatılmaz, tercüme edilmez, en içerik tarafla birleşmek, beraber olmaktır”(1968:40). İnsanları yoğuran, onlara şekil veren buldukları ortam ve yaşadıkları zamandır.

Romanda insan doğasının yaşadığımız hayatın unsurlarından olduğuna temas edilmektedir. Yaşadıkları ortama ve zamana yani hayata, insan karakteri katkıda bulunmaktadır. Freud’a göre insan karakterinin özü doğuştan getirdiği özelliklere, fiziksel enerjisinin kaynaklarına bağlıdır. (2004: 432)

“O gece Molla Bey, ilk defa, insanî zaafın da bir nevi kuvvet olduğunu öğ-

renmiş, büyük kartal uçuşlarının alıp götüremediği yerlerde sabrın, küçük devamlı çalışmanın, kanaat ve tevekkülün birtakım şeyler, hatta çok iyi şeyler yapabileceğini samimiyetle düşünmüştü” (1995a:40)

Molla Bey, oğlunun acizliklerini kabullenmezken insan yaradılışının ne kadar önemli olduğunu da fark eder. Her yaradılış özelliğinin kendine göre bir hikmeti vardır:

“Molla Beyi memnun eden başka bir nokta da, bütün mahvîyetine, gayretkeşliğine rağmen, oğlunun kimseye fenalık edemeyeceğine inanmasıydı. Zayıf yaradılışı buna elverişli değildi. Bunu öğrenmek onun için gerçek bir ferahlama, her türlü sevinç olmuştu. Ya maazallah benim tabiatımda olsaydı1. Evet, Molla’nın, istediği herhangi bir şeyde sonuna kadar gitmemesinin ihtimali yoktu. O yaradılıştan kudretliydi, ihtiyar yaşına rağmen, sade bunu bilmek bütün ömrünce kendine hayran yaşamış bir adamı sevindirebiliyordu” (1995a: 44)

Toplumun sahip olduğu kültürel yapının bireyin davranışlarının ve psikolojisinin oluşumunda ve şekillenmesinde önemli bir etkisi vardır:

“Atiye evini çabuk benimsedi. Yetiştirdiği terbiye, kaderin karşısına çıkaracağı kocayı sevmeyi öğretmişti. Üstelik biricik çocuklarının, doğduktan üç gün sonra ölmesi üzerine boş kalan annelik tarafla Behçet’e gittikçe daha fazla bağlandı. Kocasının çocuğa benzeyen tarafları o kadar çoktu ki ... Bir çocuk gibi bakılmaya muhtaçtı. Atiye ise kendisinden zayıfları sevebilecek yaradılıştaki olanlardandı. (1995a:72)

Yetiştirilme tarzı insanlarda zamanla kemikleşmiş bir yapıya dönüşür:

“Sona ermekte olan bir zevk, sefahat ve debdebe devrinin en güzel ve iyi taraflarıyla yetiştirilmiş olan bu adamın onu her-

kese güzel, süslü ve kibar göstermeyi bir nevi şahsî gurur meselesi yaptığını biliyordun.” (1995a:76)

Alınan terbiye insanların belli davranışlar dışına çıkmasına izin vermez:

“Bunda Atiye'nin meziyetlerinin, hele baba terbiyesiyle büyümüş olmasının büyük payı vardı. Erkeği, ihtiyarı anluyordu” (1995a:s.78).

Romanda, bireylerin davranışlarında bilinç altındaki olayların etkisinin bulunduğu ve toplumsal etkileşime bilinç altında saklanan ruh hâlinin hâkim olduğu düşüncesi savunulmaktadır:

“Freud'a göre, toplum tarafından hoş karşılanmayan cinsiyet ve saldırganlık duyguları bilinçaltına (subconscious) itilirler, çünkü bu tür düşünce ve istekleri sürekli bilinçte tutmak bireyde gerginlik ve rahatsızlık yaratır. Bilinçaltına itilmiş arzuların farkında olmayız, ancak onlar bizim davranışımızı etkilemeye devam ederler”. (2000:31)

İnsanların bilinç altındaki istekleri birtakım engellerle karşılaşınca yönünü değiştirip başka mecralarda seyretmektedir:

“Senesine varmadan Adile Hanım da Süleyman Bey adında Tophane Nazırlığında çalışan bir memurla evlendirildi. Bu evlenme ile Adile'nin haznedarlık ümitleri kökünden yıkılmıştı. Fakat bir hayalden kurtulmak, onunla baş başa yaşanmış zamanın izleri içimizden silmek değildir. Çok genç yaşta Adile'nin kafasına ekilen bu tohum, tıpkı bazı kuruşunu düşmüş mescit veya medrese kubbelelerinde herhangi bir tesadüfle biten, çarçabuk en umulmadık yerde kök salıp büyüyen, mevsim mevsim yaprak açan, hatta meyve veren, zaman geçtikçe mimarlık eserini zaptederek bütün tabii fonksiyonlarından ayırıp sadece garip bir sakı yahut bir Buhtunnasır bahçesinin yıkıntıları hâline getiren o sıska, bo-

dur, çelimsiz fakat çok canlı ağaçlar gibi, bütün ruhunu kaplamış, onu âdetâ kendinde emrinde yetiştirmişti.” (1995a:134)

Romanda günlük hayatta edindiğimiz zaman fikrinden başka bir zaman kavramı işlenmiştir. Zihnimizin sıradan edindiği zaman anlayışı, mekândan hareket eden nesnelere hareketini anlara bölmektedir. Halbuki zaman süreklidir ve gerçek zaman insanın olgunlaştıran değişim sürecidir. Zaman bir akıştır, değişimdir (1986a: 439). Bergson'a göre, zamanın mekâna bağlı bir biçimde algılanmasında zaman, bir film şeridinin hareketi şeklinde düşünülmektedir. Filmin hareketi yavaşlatılabilir veya hızlandırılabilir. Filmin hareketi gittikçe hızlandırılırsa, belli bir hızdan sonra insan zihni bunu kavrama kabiliyeti gösteremez. Çekirdek hâlinde bir oluşumun varlığını anlamamız, zihnin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Yaratıcı zamanın kavranamaması da bundan dolayıdır. (1986b:16) Evrende de mükemmeli yakalamaya yönelik bir oluşum söz konusudur. Buradaki zaman, zihnimizin dışında sürüp giden “yaratıcı zaman”dır. (1986a: s.439)

Romanda zamanın yakalanması, insanın yaşadığı değişim sürecinin bilincine varmasıyla açıklanır. Zaman, insan bilincinde anlam kazanmaktadır.

“... O kadar ki, yaklaştığınız insanlara kendinize mahsus bir zamanı aşılyorsunuz. Bölünmezlerin bölünmezi, çekirdek hâlinde bir zaman... (1995a:169)

Bireye ait öznel zaman kendisi dışında seyreden zamanla bir yerde birleşmektedir:

“Çekirdek zaman her gün biraz daha genişledi, büyüdü, dal budak saldı, met ve cezirler yaptı, ileri geri gitti ve daima aradığını buldu. O zaman anladım ki öyle ilk sandığım gibi tek bir zaman parçası değildiniz. Bu bölünmezde yaşa-

mıyorsunuz. Sizin de benim gibi, herkes gibi zamanınız var. Sadece zihinde doğmuş bir şey değilsiniz." (1995a:170-171)

Bireysel zamanın tanımının kozmik zamanla bütünleşmesi romanda şöyle anlatılmaktadır:

"Sizin hikâyeniz olarak başladı, fakat arkanızdan o kadar büyük bir kalabalığı sahneye taşıdınız ki, sizin hikâyeniz olmaktan çıktı. Hepinizin hikâyesi, daha doğrusu yaşadığınız, yaşadığımız devirlerin hikâyesi oldu" (1995a:175).

İnsan zihninin yanlıya düştüğü kavramlardan biri de bilimin incelediği olaylardaki düzenli ilişkinin, yaşadığımız olaylara uygulanamamasıdır. Bu da insanoglunu düzenli ve düzensiz iki sistemin var olduğu hükmüne yöneltmiştir. Buradaki yanlıgının kaynağı, maddenin uyduğu kanunlarla, hayatı oluşturan türleri aynı kavramlarla açıklama alışkanlığıdır (1986a:292).

Bergson'a göre; gerçek hayat bir tekâmül sürecinden ibarettir. Hayatın bütününün, -gözlendiği zaman düzensizlik gibi görülmesine rağmen- gerçek süre boyutunda değerlendirildiğinde belli bir düzene tâbi olduğu sezilmektedir. Düzensizlik fikrine kapılmamız, aslında olayların düzeninin bizim arzuladığımız, kurguladığımız düzene uymamasındandır. Tesadüf, düzensizliğin yakın akrabası olarak tanımlayan Bergson, tesadüf diye algıladığımız olayların iyi incelendiği takdirde, aslında olaylar dizisinin tetikleyicisi olduğu düzenli bir mekanizmayı harekete geçirdiğini söyler (1986a:302).

Tesadüf, başka bir ifadeyle talih bizim hayatımıza hükmetmektedir.

"... Behçet Bey. Kendinizi tanımaya başladınız. Kendinizle meşgul oluyorsunuz... size kendinizi seyretmek için bir ayna tuttular.... Hayatınızda şimdiye kadar tesadüf diye bakıp geçtiğiniz nice

nice şeyler üzerinde durdunuz; onlardan kendi payınızı, etrafınızdakilerin payını, yaradılıştan gelme hususiyetlerin payını aradınız. Talih dediğiniz şey gözünüzde bir muayyeniyet kazandı. İçinizde işleyen bir yığın mekanizma ile karşılaştınız." (1995a:167-168)

Molla Bey, hayatı tesadüflerin yönlendirdiğinin farkına varmaktadır:

"...Yabancı memleketlerde geçirdiği yıllar ona içinde yaşadığı ve her parçasına o kadar sıkı sıkıya bağlı olduğu âlemin nasıl bir ahenksizliğin kurbanı olduğunu iyice öğretmişti" (1995a:100).

Burada henüz tesadüflerin bir düzen içinde olduğu anlaşılabilir:

"...Bizde insanoglu şirazesiz kalmış. Hayat onun için ahenksiz, birbirini tutmayan, günün hayatına cevap veremeyen bir yığın ölü kıymetler tarafından idare ediliyor..." (1995a:104).

Bergson'a göre; gerçek süre kavramı, "yaratıcı tekamül"e yani evrenin mükemmele ulaşmak üzere değişimine dayanmaktadır. Değişim vardır; her şey değişmektedir, değişiklik eşyanın kanunudur(1986b:175).

Tanpınar "Mahur Beste"de değişimin toplumla ilişkisi üzerinde özenle durmakta ve toplumdaki değişmeyi yakalayamayanların dışlanacağını belirtmektedir;

"...sen içtimaî bir mücadelenin getireceği değişikliği istiyorsun. Bu, istediğin zaman olacak şey değildir. Ona varabilmek için aradan bir sürü perdenin, engelin kalkması lâzım, İmparatorluğun dayandığı iktisat sistemi değişmeli. Sonra bu değişimin getireceği halk tenevvürü senin istediğini yapar. Halktaki hak fikri değişir, mücadele başlar. Fakat bu zamanla, merhalelerle olacak şeydir. Bu gençler belki de neticesi neye varacağını bilmeden bir kapıyı açıyorlar. Memleketimizin insanını şişeden çıkarıyorlar,

“git yaşa; bir şeyler yap, icap ederse öl...” diyorlar. Açık havada ölmek cam arkasında boğulmaktan iyidir.” (1995a:113).

Bergson’a göre, medeniyetlerin temelinde sevgi yatmaktadır. Eserleri yaratan ve onları ayakta tutan mucizevi güç, sevgiden başka bir şey değildir. İnsanı yalnızca zekânın açtığı yolda ilerlemek tatmin etmemektedir. Sevgiyle yoğrulmuş bir çalışmanın daha kolay ilerleme kaydedeceği ve gerçeğe o nispette daha kolay ve emin bir biçimde ulaşacağı muhakkaktır. Medeniyetleri, eserleri yaratan güç, “...iç güdünün evrimleşmesiyle meydana çıkan sevgi demeti zekâyı çepeçevre kuşatmaktadır. Bu sezgiyi kendinde harekete geçirebilen ruh “kendi varlığını sonsuz olarak geçen varlığın, demiri kızartan ateşin yaptığı gibi, kendi şahsiyetini ortadan kaldırmayarak” kendisine nüfuz ettiğini hiss ediyor” (1968:104).

İnsanların sevgi unsurunu kaybettikleri zaman, büyük zahmetlerle yaratılan mucizevi eserlerin yanıp, yakılıp kül olacağı ikazı da romanda yer almaktadır.

“İşte medeniyet dediğin bu konağa benzer. Evvelâ o sandığın mucizesi vardı. Yani rahmetli büyük annenin hoşuna gidecek şeyleri sen farkına varmadan hazırlayan sevgisi... bu, o medeniyetin yaratıcı tarafıdır ve hakikaten bir mucizeye benzerdi. Her şey âdeta hazır gibi aranmadan bulunur. Her tesadüf, her adım bir mevsim gibi yüklü ve zengindi....

... sonra bir an gelir, konağın kendisi yanar. Şimdi enkaz arasında gördüğümüz insanlara benziyoruz. Bir yığın kül, kararmış direk, paslı demir, yer yer tüten duman, is ve çamur içinde işte bulduğumuz şey...” (1995a:107)

Toplum, sevgiye dayalı gücüyle belli bir inancı farklı coğrafyalarda yeni yorumuyla geliştirmektedir:

“... Gene anladım ki bizim şark; müslümanlık, şu bu diye tebcil ettiğimiz şeyler; bu toprakta kendi hayatımızla yarattığımız şekillerdir. Bize ulûhiyetin çehresini veren Hamdullah’ın yazısı, İtirî’nin Tekbir’i, kim olduğunu bilmediğimiz bir işçinin yaptığı mihraptır.

...Bu Müslümanlığın benim de herkes gibi inandığım akideleri vardır. Asıl sihrini o yapar. O ne medereseden, ne tekkeden, ne şeyhülislâm kapısından, ne kazasker konağından gelir; halkın hayatından doğmuştur. Onun içindir ki o hayatın emrindedir, ruhaniyeti onunla beraber yürür. İçine frenk icadı bile girer, fakat manzarası bizim kalır.” (1995a:109)

Tanpınar, “Mahur Beste”nin kurgusunda fantastik anlatımı da kullanır. İnsanların iç dünyalarını aksettirirken onların bilinç altında yaşadıklarından örnekler verir. Yazarın bilinç akışıyla romandaki kişilerin iç dünyasını çok daha canlı ve doğal bir biçimde yansıttığını görüyoruz:

“Behçet Bey artık eskisi gibi saat seslerini teker teker fark etmiyordu ; sadece içinde her şeklin, her rengin çalkandığı sıcak bir çağlayan durmadan akıyordu. Sonra bu şekiller ve renkler kayboldu, yerinde mahiyeti bilinmeyen bir altın parıltısı kaldı. Fakat ne kadar geniş ve kuvvetli, ne kadar çabuk akıyordu; etrafında ne varsa hepsini, Behçet Bey de içinde olmak üzere hepsini beraberinde alıp götürüyordu. Şimdi Behçet Bey bu âlemin aktığı yeri görüyordu. Bu yeni aldığı aynanın karanlıkta bir uçurum gibi açılan boşluğu idi. Behçet Bey, bu boşluğa düşmemek için çırpındı. Geniş çerçevenin kenarını süsleyen filizlere, sarmaşıklara yapışmak istedi. Fakat akış o kadar kuvvetliydi ki hiçbir şey önüne geçemezdi. Nihayet Behçet Bey,

son gayretini de sarf ettikten sonra, bu boşluktan içeri düştü ve ...” (1995a:35).

Tanpınar ilk romanında, yaşadığı toplumun üzerinde kurulduğu şartları psikolojik ve felsefi olarak temellendirme çabasıdadır. Bu roman, bir çeşit zihni arayış romanıdır. Romanda, içinde bulunulan psiko-sosyal çevrenin en genel ve soyut terimlerle açıklanması amaçlanmıştır.

İnsanların davranışlarını etkileyen unsurlar, farkında olmadan bilinç altında onları yönlendiren olgular, toplumsal statü anlayışları ve kurallar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ata Molla Beyin yaşadığı toplumda hâlâ eskinin imtiyazlarını özlemesi bunun bir örneğidir. Atiye Hanımın meziyetlerini oluşturan davranışlarının belli bir kalıba sokulmasına izin verilmeyişinde en önemli etkenin, toplumsal kurallara göre yetiştirme anlayışı olduğunu görmekteyiz.

Yaşanan olayların ve dönemin sağlıklı açıklaması, ancak insan bilincinin ve evrenin doğru yorumlanmasıyla gerçekleştirilebilir. İnsan zekâsı olayların akışını belli bir hızda algılayabilmektedir. Bergson’un belirttiği gibi; eğer olayların -bir film makinesinin süratli oynatılması gibi- hızlandırıldığı farz edilse, insan zihninin olayları kavrayamayacağı anlaşılır. Bu bakımdan evrenin akışını algılayan insanın bilincindeki zaman, öznel zamandır. Evrendeki ve insan zihnindeki akıcılık anlaşılmadan, aralarındaki ilişki kurulmadan olayları doğru yorumlamak ise mümkün değildir. Romanın giriş bölümünde bu görüşün temel olarak alındığı görülmekte ve evrenin akıp gittiği, bu akışın zihne girerek insanın duygu ve düşüncelerine yansıdığı ifade edilmektedir.

Olayların insanın arzu ettiği şekilde meydana gelmemesi, zihnindeki kurguya uymaması, tesadüfleri geniş za-

man boyutunda değerlendirmemesi onu düzensizlik anlayışına yönelmektedir. Romanın sonunda Behçet Beye hitabında da yazar bu görüşlerini açıkça ifade etmektedir.

Toplumsal olayların ve ilişkilerin diğer bir yönü de insan psikolojisidir. İnsanın yaradılışı, yetiştirilişi, bilinç altındaki travmaları ve çevre unsuru onun davranışlarında, diğer insanlarla etkileşiminde en önemli etkidir. Romanda insan tabiatı, yetiştirilişi ve bilinç altı sık sık vurgulanmaktadır.

Romanda kişiler üzerine kurulu giriş, gelişme ve sonuç ilişkisini tam olarak görmemekteyiz. Romanda esas olarak hayatın nasıl yorumlanması gerektiği düşüncesi işlenmektedir. Romanın sonuç bölümünde ise, doğru bir yorumlanmanın felsefi ve psikolojik ilkelerle yapılabileceği ifade edilmekte, bunun da o gün için Freud ve Bergson’dan yararlanılarak gerçekleştirilebileceği ileri sürülmektedir.

KAYNAKLAR

- Bergson (Henri),(Çev.Şekip Tunç), 1986a, Yaratıcı Tekâmül, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi
Bergson (Henri),(Çev. Miraç Katırcıoğlu),1986b, Düşünce Ve Davranış, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
Cüceloğlu (Doğan),2000, İnsan ve Davranış, İstanbul, Remzi Kitabevi.
Enginün (İnci),2001, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, İstanbul, Dergah Yayınları.
Mardin (Şerif),1992a, Türkiye’de Toplum ve Siyaset, İstanbul, İletişim Yayınları.
Mardin (Şerif),1992b, Türk Modernleşmesi, İstanbul, İletişim Yayınları.
Passer (Micheael W) - Smith (Ronald), 2004, Phycology, New York, McGraw – Hill Companies
Tanpınar (Ahmet Hamdi),1995a, Mahur Beste, İstanbul, Dergah Yayınları (Üçüncü baskı)
Tanpınar(Ahmet Hamdi),(Haz.Dr.Zeynep Kerem), 1995b, Edebiyat Üzerine Makaleler,İstanbul, Dergah Yayınları
Topçu (Nurettin), 1968, Bergson, İstanbul, Hareket Yayınları.

AHMET BAYTURSINULI'NA GÖRE KAZAK TÜRKLERİ YAZILI EDEBİYATININ DÖNEMLERİ VE TÜRLERİ

**The Periods and Genres in the Written Literature of Kazakh Turks
According to Ahmet Baytursunuli.**

Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY*

ÖZET

Yazımızda Rus hâkimiyeti döneminde eserler veren Ahmet Baytursunuli'nin belki de ilk edebiyat tarihi çalışmalarından sayılabilecek "Edebiyet Tanıtığı" adlı eserindeki Kazak Türklerinin yazılı edebiyatı ile ilgili görüş ve değerlendirmelerini tanıtmak istedik. Rus hâkimiyetinin bittiği 90'lı yıllardan sonra Baytursunuli'nin da, o dönemin totaliter birlik sistemi baskısında, dönemin istediği görüşler çerçevesinde edebî eserler veren yazar ve şairlerin de bu tür sınıflandırmaları belirleyici olmamakla birlikte içinde bulunduğu döneme ışık tutması açısından önemlidir. Günümüzde yapılan sınıflandırma çalışmaları daha gerçekçi yaklaşımlara dayanmaktadır.

Ahmet Baytursunuli'nin Kazak yazılı edebiyatının dönemleri konusundaki fikirleri, o dönemi aydınlatması açısından; türler hakkında verdiği bilgiler ise, Kazak yazılı edebiyatı türlerinin belirlenmesi ve diğer Türk topluluklarındakilerle karşılaştırılması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Kazak Türkleri Yazılı Edebiyatı, Ahmet Baytursunuli, Kazak Türkleri Yazılı Edebiyatının Dönemleri ve Türleri

ABSTRACT

It is aimed in this article to introduce the views and estimates on written Cosac literature of Ahmet Baytursunuli who gave literary works during the Russian Reign. His literary work, perhaps one of the first in literary history, entitled the "Edebiyet Tanıtığı" (Introduction to Literature). Ahmet Baytursunuli wrote in age of the Russian invasion. Since the 90's, the end of Russian dominance, the works of Baytursunuli and other authors and poets were written under Russian totalitment union system in the circle of the official opinion. The significant of the works were the investigation of the age, even though there works were not decisively indicative for the classification of the literary genres.

The present classification experiences are based on more realytic approaches. Ahmet Baytursunuli's opinions on Cosac written literature periods has importance for the illumination of this period and plays on important role among the comparison bet ween other Turkish folks.

Key Words

Written literature of Cosac Turks, Ahmet Baytursunuli, The periods and literary types of the written literature of Cosac folksongs.

Yarı yerleşik veya göçer hayat tarzında yaşayıp orta asırlar içerisinde yerleşik hayat tarzına geçen Türklerin çoğunluğunun sözlü gelenek vasıtasıyla yaşadığı edebiyatı, yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte yazılı edebiyata dönüşmüştür. Bu dönemde sözlü edebiyat türleri kısmen ihmale uğrasa da tama-

men terk edilmemiş, onlara da sahip çıkılmıştır.

Kazak Türkçesinin ve Kazak boyunun teşekkül etmesine kadarki dönem, diğer bir deyişle Türk topluluklarının birbirinden farklı olarak bağımsız ve ayrı ayrı gelişmeye başladığı devre kadar ki, yani XV. yüzyıla kadarki kültür mi-

* Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

rası, Türk topluluklarının hepsinde ortak atalar mirası olarak ele alınır.

Kazak Türklerinin sözlü edebiyatı, Kazak Hanlığı'nın kurulması, Kazak boyu ve Kazak Türkçesinin ortaya çıkmasıyla birlikte 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlar. Edebiyat araştırmacıları, Kazak Türkleri yazılı edebiyatının başlangıcını 19. yüzyılın ikinci yarısı olarak göstermektedir.

Yazımızda Kazak Türkleri yazılı edebiyatının dönemleri ve bu dönemlere has özellikler taşıyan türleri hakkında Ahmet Baytursınu'lu'nun görüşlerini vermeye çalışacağız.

Kazak Türkleri yazılı edebiyatının devirleri konusunda günümüzdeki araştırmacılar da farklı görüşler öne sürmektedirler. Fikir vermesi açısından bunların bir ikisinden kısaca bahsedeceğiz.

Ferhat Tamir, *Kazak Türklerinin Edebiyatı* adlı yazısında Kazak yazılı edebiyatını üç devreye ayırır:

“1. 15. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın sonuna kadarki “sözlü halk edebiyatı”nın hâkim olduğu devir.

2. 20. yüzyıl başlarındaki edebiyat. (1900–1924) Bu devre “*Millî Uyanış Devri*” de denir.

3. Sovyet devri. (1924–1991). Sovyet ideolojisine uygun sınıf menfaati ve çatışmalarını esas alan edebî eserlerin verildiği dönemdir.

1991'deki bağımsızlıktan sonra Kazaklar arasında kendi hayatlarını aksettiren yeni bir edebiyat dönemi başlamıştır.”(TAMİR, 1998)

Prof. Mekemtaş Mirzahmetulı ise Kazak Türkleri yazılı edebiyatını şu devirlere ayırır:

I. Dönem: MÖ VII. yüzyıllar.

II. Dönem: VIII – XII. yüzyıllar.

III. Dönem: Altın-Ordu devrindeki edebiyat.

IV. Dönem: XV – XVII. yüzyıllar

arasında Kazak Hanlığı devrindeki edebiyat.

V. Dönem: Sömürgecilik devrindeki edebiyat. Çin ve Rus sömürgecilerinin egemenliği dönemi. Bu dönem, yazar tarafından şu alt gruplara ayrılmaktadır:

1. Başboş beylik dönemindeki edebiyat.

2. Küçük ve orta cüzde sömürgeci beylikler ve han taraftarlarının Kazak topraklarını talan etmesi ile İsatay Mahambet başkanlığındaki işçi ayaklanmasının sosyal hayatta sebep olduğu değişikliklerin de yönlendirdiği edebiyat.

3. Orta cüz içerisine Rusların soktuğu “*ağa sultanlık*” sistemi ve bu dönem kahramanlarının konu alındığı edebiyat.

4. Büyük cüzün Hokand Hanlığı yönetiminde olduğu dönem ve bu dönemdeki edebiyat.

Kazak bozkırında 1822–1867 yılları arasında halkın sosyal ve siyasî hayatı, görüldüğü gibi üç ayrı sistemle idare edilmiş; bu hareketler edebiyata da aksetmiş ve üç farklı geleneği ortaya çıkarmıştır.

5. Rusların Kazak bozkırına hâkim olması, baskı rejimi ve Ruslaştırma politikasıyla misyonerlik çalışmalarının olduğu bu dönem, 19. yüzyılın ikinci yarısından Kazan isyanına kadarki dönemi içine alır.

Kazan ayaklanmasından sonra devlet yönetimi Lenin idaresindeki Bolşevikler Partisi'ne verilir. Edebiyat, bu dönemde ideolojinin hizmetine koşulmuştur.

Kazak topraklarında olduğu gibi bütün çok halklı Sovyet halklarının edebiyatları, özellikle 1920'li 30'lu yıllarda, kabul edilen sosyalist sistemin isteğine göre sınıfçılık görüşünü temel edinerek ortaya çıkmıştır.

30'lu yıllarda edebî tenkit türü ve